

«БЕЗ СЕРЦЯ Я Б НIЧОГО В СВIТI НЕ ВРАДИВ...» (П. КУЛIШ)

Розкривається сутнiсть кордоцентризму Пантелеймона Кулiша. В цьому ракурсі акцентується погляди С.Б. Кримського щодо сутнiсних основ української «фiлософiї серця».

Ключові слова: душа, кордоцентризм, серце, софiйнiсть, «фiлософiя серця».

«Без сердца я ничего бы в мире не сделал...» (П. Кулиш)

Раскрывается сущность кордоцентризма Пантелеймона Кулиша, В этом ракурсе акцентируются взгляды С.Б. Крымского касательно сущностных основ украинской «философии сердца».

Ключевые слова: душа, кордоцентризм, сердце, софийность, «философия сердца».

“A could do nothing in the world without heard...” (P. Kulish)

The attention is accented on S.B.Krymskiy's opinion about bases of Ukrainian “philosophy of the heart”. The main ideas of Panteleymon Kulish's cardiocentrism are focused.

Keywords: soul, cardiocentrism, heart, “philosophy of the heart”.

Сергiй Борисович Кримський у науковiй працi «Архетипи української культури» звернув увагу на те, що «для свiтоглядно-цiннiсної свiдомостi української культури стає характерним висування на переднiй план не формалiзму розуму, а того, що є корiнням морального життя, «серця» як метафори iнтимних глибин душi» [4]. Наголошуючи на архетипних якостях «фiлософiї серця», автор вдається до персоналiстичного аналізу проблеми i перед нами постає дiйсно домiнiсний елемент структури українського фiлософського простору. Так, для Г. Сковороди «серце» - це мiкросвiт вираження внутрiшньої людини, основа людяностi (фiлософiя «мудрого серця»); у Т. Шевченка – шлях до iдеалу та гармонiї з природою; у П. Кулiша

– джерело надії, передчуття і провидіння, а у М. Гоголя – «серце» це ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сферу добра і краси (філософія християнського персоналізму); у П. Юркевича архетип «серця» розкривається як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога, внаслідок чого з'являється філософія «утаємненого серця людини» [3].

С.Б. Кримський зосереджує увагу на ідеї двоїстості буття, що була покладена в основу «філософії серця», та його поділі на «внутрішній» і «зовнішній» світи. Ідея поділу природи людини на дві сфери: «сердечну» (глибинно-емоційну, надчуттєву, ірраціональну) та інтелектуально-раціональну існувала не тільки в українському культурному просторі (напр., східні культури). Не можна також говорити про те, що виключно з Г. Сковороди в українській філософській думці з'являється образ «серця». Дійсно, Г. Сковорода розробляє філософію серця під кутом «внутрішньої людини», символічне буття якої охоплює не тільки біблейську мудрість, а і знаковий менталітет української нації. С.Б. Кримський звертає увагу на те, що саме в такому плані «філософія серця» і дістала національну завершеність в ідеології кирило-мефодіївців. В. Білозерський, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко та ін. відстоювали думку, що національна культура та історія України це «втілення серця». Практично «українська ідея» вибудовується на фундаменті «філософії серця». Провідною стає ідея «внутрішньої людини», через яку здійснюється глибинний зв'язок із рідним краєм. Ця ідея пронизує всю творчу діяльність українських культурників XIX ст., серед яких був, як ми вже згадували і П. Куліш.

У листі до видатного славіста та історика Осипа Максимовича Бодяньського від 9 січня 1847 року П. Куліш написав сокровенну фразу, яка визначила сутнісну основу поглядів українського мислителя та їхню відповідність «філософії серця»: «Без серця я б нічого в світі не врадив: така моя натура» [2,с.64]. Спробуємо більш детально дослідити елементи цієї філософії у творчій спадщині гідного репрезентанта вітчизняної етнокультури.

Один із найулюбленіших мотивів творчості П. Куліша – “серце”. Безсумнівно, це пов’язано із характерною рисою української ментальності – кордоцентризмом, що був іманентно притаманним світобаченню мислителя. Згадаємо Г. Сковороду: “Чисте серце... Воно-то і є найточніша людина в людині, а все інше околиця...” [5, с.22]. Як зазначає О. Шокало, кордоцентризм П. Куліша найяскравіше розкрився в його “Листах з хутора” та “Хутірській філософії...” [5, с.6-24]. Створивши романтизовану духовно-практичну філософську систему – хутірську філософію, або “філософію природи”, мислитель екзистенційно стверджує українську філософію кордоцентризму.

Кордоцентризм пов’язаний з антеїзмом, єдністю з природою. *Хутір* як ідеал українського буття – це природне середовище, де просвітлюється серце, де проясняється думка, де зріє духовне осереддя людини і народу (“дух народу”). “Хутір” в естетичному дискурсі П. Куліша – живий образ духовного осереддя земного світу, де людина досягає катарсичного просвітлення, а “людське серце творить шанувитий побит” [5, с.22].

Отже, *серце* як світоглядно-романтична категорія у П. Куліша – багатомірна модель світу людини. Саме через мотив “серця” письменник виходить на філософські та антропологічні колізії: “національна віра і печальна дійсність”, “народ і бездержав’я”, “свобода і рабство”, “внутрішнє” і “зовнішнє” в людині тощо.

Занурюючись у поетичний світ П. Куліша, знаходимо не один десяток рядків, що розкривають сутність його естетичного дискурсу, заснованого на кордоцентричному світогляді. Наголосимо на естетичних позиціях, в духовно-життєвому просторі яких митець розвиває мотив “серця”. Найголовніша атрибутика серця – це його постійне “оживлення”: “Що в серці живому живі живе” [6, с.450]. Серце характеризується у прозових та поетичних творах П. Куліша як окрема духовна сутність, жива субстанція, що наділена почуттями. Воно спроможне плакати, страждати, хворіти,

радіти, вірити, як людина. Відтак, воно антропоморфно може спати, слухати, співати, “оддыхати”, бути вірним чи благим.

Онтологічно серце має свій сакральний початок, народжується Богом, як осереддя душі: “Де в Бозі зачалась Душа свята твоя” [6, с.496]. Серце одночасно має межі і є безмежним, бо може вмещати цілий світ, і в ньому може жити любов: “Як повно у тебе в тім серденьку добра” [6, с.493], “Я в серденьку своїм вселенную носила, // Я між людьми тебе як світ у тьмі знайшла” [6, с.478]. Воно може бути зачиненим і відчиненим для світу і людей.

Ще одним характерним моментом у Кулішовому кордоцентричному дискурсі є існування в серці неусвідомлених архетипів, які є носіями правди, істини та краси: “Такі слова, чудні, мов споминки пророчі, // Із серця ув обох живим ключем лились, // Як всі дива, що їх неситі жерли очі, // З тим, що в душі у них таїлося, злились” [6, с.462]. До цих рядків П. Куліш подає коментар, в якому звертає увагу, що в душі (серці) простолюддя таяться невідомі знання, і навіть не володіючи штучною освітою, народ стоїть набагато вище за багатьох освічених людей. Саме завдяки серцю, що зберігає сакральне знання, П. Куліш схиляє голову перед таким “архитиповим” знанням. Наприклад, його настільки вражає вислів пахаря на ниві – козака Омелька Дзюби (з яким він випадково мав розмову): “У величі ума і в серці правоті” [6, с.466], що митець вводить його навіть у свою поезію.

Софійний зв’язок “серце – розум” можна доповнити екзистенціальним зв’язком “серце – любов” в естетичному дискурсі митця. Серце розуміється тут як вмістилище та джерело любові, яка є Божою благодаттю. Відтак серце, сповнене любов’ю, романтично підноситься до небесного ідеалу, стає і неоціненним земним скарбом. Про закохане серце дружини П. Куліш написав: “А серденько, як золото, // В скарбовні ховаю // Ой ховаю, добре знаю – // з ним буду багатий...” [6, с.502]. Отже, “серце” в українській філософії – це скарбниця духовності, джерело вищих почуттів, в тому числі і естетичних, спрямованих на збереження і творення краси.

Кордоцентрична спрямованість поглядів П. Куліша тісно переплетена із мотивом світла, що є наскрізним у його літературній спадщині. Як відомо, з часів слов'янської міфології та візантійської естетики це традиційний у мистецтві узагальнюючий символ всього доброго і духовно-піднесеного. Письменник навіть виносить цей образ-символ у назву своєї поетичної збірки “Досвітки”, що говорить про визначальне місце світла в естетичному дискурсі і художньо-образній системі творчого мислення митця. На думку О. Астаф'єва, образ досвітоків тісно пов'язаний із язичницькою традицією культури Київської Русі [1]. Так, світло втілюється у слов'янському Даждбозі, який визначається Б. Рибаківим як божество світла, сонця та продавець благ. Світло, як початок Всесвіту, знаходимо і у “Слові о полку Ігоревім”.

Відомо, що у християнській традиції світло, особливо в ісихазмі, має сакральне і символічне значення. Згадуємо: “І сказав Бог: “Хай станеться світло”. І сталося світло. І побачив Бог світло, що добре воно, – і Бог відділив світло від темряви” (Перша Мойсеева Книга Буття). У візантійській естетиці світло було субстанційною основою краси, еманацию божественної сутності, енергії, благодаті.

Мотив світла у П. Куліша виступає в прямому і переносному значеннях. Збірка “Досвітки” розпочинається із “Заспіва”: “Удосвіта встав я... темно ще на дворі...// Де-не-де по хатах ясне світло сяє,// Сяє ясне світло, як на небі зорі...// Дивуюсь, радію, у серця питаю:// “Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?” [6, с.266]. В цих поетичних рядках “світло” виступає як бажана мрія, воно має скритий сенс, пов'язаний із вірою в майбутнє України. Доба П. Куліша, – це в переносному сенсі досвітки нації, народу, держави, в якому зароджується надія, але світло ще не панує.

Необхідно зазначити, що цей факт породжує і протилежний мотив темряви, який інколи навіть домінує над мотивом світла у поетичному доробку письменника. Особливо наочно це простежується у збірці “Дзвін”. Темрява виступає як щось страшне, гнітюче, вона поневолює людину,

присипляє її свідомість, лишає зору. Поширені вислови “рабська тьма”, “демон тьми”, “темрява тлетворна”. Темрява інколи ототожнюється із туманом: “І руський світ окрив туманом Сатана” [6, с.446]. Весь світ, від хутірської хатини до Всесвіту, страждає від темряви: “сутемряві хати”, “затемнілий світ”, “темно на дворі, зоря не зоріє”, люди “вік вікують свій у тьмі”. Вона не є нейтральною, необразливою, а породжує зло, яке втілюється у нерозумності, дикості, прагненні до помсти та руйнівному інстинктові. Темрява активна, вона “кохається в руїнних ідеалах...” [6, с.481]. У Кулішовому мотиві темряви чітко простежується песимістична компонента, що з’являється в естетиці романтизму. Але темрява не в змозі вбити надію, яка породжує світло: “...руський світ грядущий// Очима зрячими крізь темряву вбачав” [6, с.469].

Зрештою, із мотивом світла пов’язаний образ України, у площині якого розвиваються дихотомії “світло – темрява”, “життя – смерть”. У Куліша живе надія на світле майбутнє України, але ця надія пов’язана із піднесенням “народного духу”: “Ти ж, паньматусю, перед Богом вічним,// Мов перед сонцем раняшня росина,// Засяєш знову духом предковічним,// Безсмертна мати бідолахи сина” [6, с.438]. Віра у воскресіння Батьківщини не полишає письменника навіть у найскрутніші часи: “Умерла ти, матусенько Вкраїно”, але все ж таки “Воскреснеш, нене, встанеш з домовини” [6, с.438, с.439].

Як бачимо, П. Куліш бере на себе місію пророкування, у зв’язку із чим у нього згодом народжується романтичний образ поета-пророка: “Озвітеся ж, струни, в серцях тих високих,// Що в мир уселили поети й пророки” [6, с.450]. До нього він звертається у поезіях “До кобзаря”, “Слово правди”, “До Шекспіра”, “До рідного народу”, “До Шевченка”, “Дума сама”, “Дума про татарина й орапа” тощо. Поет ототожнюється із пророком, а усвідомлення себе як поета примушує П. Куліша осмислювати свою позицію і призначення як митця – громадянина і культурника. За П. Кулішем саме поет здатний сприймати божественне світло і, пропускаючи його через своє серце, доносити людям. Отже, в центрі такого духовного зв’язку стоїть “душа” чи

“серце”. Красномовними у цьому сенсі стають вирази П. Куліша: “душа душу відчуває”, “серце до серця промовляє”, що, у черговий раз, свідчить про кордоцентричність і конкордизм його світоглядних позицій. “Душу” український письменник інколи ставить навіть вище за “Божий світ”, оскільки Бог збагатив її величними скарбами духовності.

Наслідуючи традиції українського кордо центрizmu, С. Кримський звертає увагу на те, що в Україні сама «філософія серця» була генетично пов’язана з уявленнями Старого Заповіту, в якому образ серця згадується 851 раз. Твердження ж С. Кримського про архетипні якості «філософії серця» досить красномовно ілюструє творча спадщина П. Куліша, оскільки він перш за все вибудовував свою «етнокультурологію», саме спираючись на сутнісні основи української культури й української національної душі.

Література

1. Астаф’єв О. Маленькі трагедії Пантелеймона Куліша: мотиви, топоси, семантика / О. Астаф’єв // Українська мова та література. – 2001. – Число 44. – С. 12-14.
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / Ред. Ю. Луцький, передм. Ю. Шевельов. – Нью-Йорк – Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984. – 326 с.
3. Закидальський Т. Поняття “серця” в українській філософській думці: Про українського мислителя Г. Сковороду, Н. Гоголя, П. Юркевича, П. Куліша / Закидальський Т. // Філософська і соціологічна думка. – 1981. – № 8. – С. 127-138.
4. Кримський С.Б. Архетипи української культури / Сергій Кримський // Вісник НАН України. – 1998. - № 7-8. – С.74-87.
5. Куліш П. Повість про Український народ; Моє життя; Хутірська філософія і віддалена до світу поезія / Пантелеймон Куліш / Упорядкув., передм., пер., прим. О. Шокало. – К.: Ред. журн. “Український світ”, – 2005. – 384 с.
6. Куліш П. Твори: В 2-х т. / Пантелеймон Куліш. – 2-е видання. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. 1. (Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вступна стаття, упоряд. і приміт. Є. Нахліка; Ред. М. Бернштейн) – 752 с.